

УДК 2-5+141.72+27-523+930.85
DOI: <https://doi.org/10.17721/sophia.2024.23.14>

Ірина ШАВРИНА, канд. філос. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-8533-6256
e-mail: Shavrina_irina@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ФЕМІНІСТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ У ДАВНЬОМУ РИМІ

Вступ. Репрезентовано комплексне дослідження феміністичних ідей, що зароджувались та розгортались у давньоримському суспільстві в парадигмі релігієзнавства. Розглянуто соціально-правові, релігійні, культурні та політичні умови, які визначали життя жінок, проаналізовано, яким чином ці умови обмежували жінок та одночасно надавали їм можливості, що є своєрідним викликом сприйняттю фемінізму як суто сучасного явища. Проілюстровано те, яким чином жінки функціонували в суспільстві, де їхні ролі були визначені наперед, як вони реалізовували свої права та оскаржували обмеження, що дає можливість усвідомити інтенції тяжіння до гендерної рівності за часів античності та збагачує наше розуміння еволюції феміністичних ідей.

Методи. Використано крос-дисциплінарний підхід, адже зазначена проблематика розкривається повною мірою за допомогою синтезу культурологічного, соціологічного, історико-політичного та релігієзнавчого аспектів. Підкреслено складність гендерної динаміки у вимірі релігії, що демонструє, як ця динаміка сприяла ширшому розвитку феміністичної думки.

Результати. Розкрито, що соціокультурний вимір значною мірою зумовлений релігійним фактором, тому останньому приділено особливу увагу. Розглянуто, як релігійні практики та наративи формували норми та уявлення про роль, місце і значення жінки в суспільстві, та яким чином перехід від язичництва до християнства позначився на їхньому житті. Також досліджено проблематику жіночого жрецтва (феномен весталок) як соціального ліфту, оскільки специфіка цих ролей, з одного боку, надавала жінкам певну автономію, за замовчуванням обмежену в патріархальному суспільстві, дозволяла інтегруватись у соціально-політичні процеси та навіть здійснювати певний вплив на них. З іншого боку, інститут жрецтва накладав суттєві обмеження на особистий простір жінки, цілковито регламентуючи її приватне життя.

Висновки. Доведено, що соціальний контекст Давнього Риму являє собою контраверсійний історико-культурний пласт, тому дослідження феміністичних концепцій у світлі релігієзнавчої парадигми є особливо цікавою та складною спробою реконструювати проблему жіноцтва в добу Античності.

Ключові слова: римська релігія, фемінізм, християнство.

Вступ

У літературі та мистецтві Давнього Риму жінок часто зображали у традиційних підкорених ролях. Однак у цих культурних артефактах зустрічаються образи жінок сильних та впливових, які виступають не пасивними свідками, але активними суб'єктами творення історії: від Юнони та Міневри, які входили до складу Капітолійської тріади, до поважних римських матрон: Аврелії (матері Юлія Цезаря), Лівії (матері Марка Порція Катона), Лівії Друзіллі (матері Тиберія). Проміжною ланкою між божественним та земним світами виступали жреці, у контексті дослідження проблематики жіноцтва особливо важливим є феномен весталок – жриць богині Вести.

Методи

Ґрунтовні роботи, присвячені римському жіночому жрецтву можна знайти у творчій спадщині західних дослідників: Робіна Л. Вайлдфанга, Ендрю Б. Галліа, Моллі Ліндер, Холта Н. Паркера, Селії Шульц та інших. Проблематику феміністичних та гендерних концепцій у Давньому Римі досліджували Мері Бірд, Ентоні Корбейлл, Аріадна Степлз, Саролта Такакс, Лін Фоксал, Емілі Уйтмтор. Серед українських дослідників варто виокремити роботи Катерини Добровольської, Євгенії Федченко, Наталі Чухим.

Результати

Оцінка становища жінки в Давньому Римі не може бути універсальною, оскільки сам період, протягом якого відбувались колосальні географічні, соціально-політичні, культурні та релігійні зрушення, що суттєво впливали на зміну статусу та ролі жінки в суспільстві, охоплює досить великі хронологічні межі. Вагомий внесок в соціокультурну канву Риму здійснили етруски. Традиційно етрусських жінок зображували "виключно як незалежних та помітних" (Lundeen, 2006, p. 35), але інтегрованими в контекст типових жіночих функцій: народження та виховання дітей, підтримки домашнього

вогнища, облаштування побуту. Серед вищих верств суспільства цінність жінки була більш відчутною, що зумовлено цінністю впливових сімей, "причому чоловік та дружина однаково шануються як засновники династії правлячих родин" (Lundeen, 2006, p. 35). Якщо говорити про республіканський період, то зазвичай жінки Давнього Риму перебували під опікою *pater familias*, тобто чоловіків-опікунів, що певною мірою обмежувало їхню самостійність, проте юридичні норми суспільства давали можливість мати певну автономію, зокрема: володіти майном (як особистими речами, ювелірними прикрасами, золотом, предметами домашнього затишку, так і нерухомістю, землею, фермами, рабами тощо), розпоряджатись своїм приданим, здобувати освіту, займатись ремеслом, отримати розлучення. Попри те, що римлянки мали законне право розлучитись, самі розлучення засуджувались тогочасним суспільством, для того, щоб його отримати, необхідно було мати вагому причину: наприклад, побиття чоловіком своєї дружини. Формула розподілу майна в разі розлучення втілена в латинському виразі *tuas res tibi habeto* – май свої речі для себе, що означає право на володіння особистими речами (Parker, 2004). Варто зауважити, що спадок жінки (*hereditas*) зазвичай складався з імені (*nomen*), власності (*pecunia*) та обов'язку виконувати сімейні релігійні обряди (*sacra*), проте спадок міг бути унаслідкований без зобов'язання наслідувати релігійні обряди.

Цікавим пластом для дослідження феміністичних ідей у Давньому Римі є пантеон богів, серед яких значна частка належить жіночим божествам, які були покровительками мудрості та знань, фортуни, родючості, війни та домашнього вогнища, що в більш широкому контексті було "уособленням державного вогнища, від якого залежала доля Риму" (Добровольська, & Рома, 2023, с. 12). Переплітання релігії та гендеру посприяло виникненню ранніх феміністичних концепцій, адже, бе-

ручи участь у релігійних діях, жінки мали можливість отримати соціальні та політичні переваги, отже, сфера релігії поставала сприятливим ландшафтом для зародження та розвитку феміністичних ідей. Серед жрецьких колегій функціонувала колегія весталок (лат. *Vestālēs*), що складалась виключно із жінок та посідала престижне місце в соціумі. Ця група жриць слугує прикладом релігійної та політичної сили жінок та демонструє потенціал жіночої влади в Давньому Римі. Обов'язковою умовою приналежності до колегії весталок було дотримання цілібату, покаранням за порушення обітниць було поховання порушниця живцем (Добровольська, & Рома, 2023, с. 13). Весталки ставали дівчата, які мали елітне походження, доволі часто це були дочки сенаторів, проте навіть благородне походження, влада батьків та статки не могли врятувати дівчину від ризику бути покараною за провину, яка у призмі сучасного феміністичного світосприйняття не вважається навіть провиною, а є особистим вибором і приватною справою жінки, втручання у яку є неприпустимим (Beard, 1980). Однак справедливо зауважити, що це покарання зумовлене не гендерною ознакою, а особливістю прийняття римлянами порушення релігійних приписів: в їхній світоглядній парадигмі недотримання релігійного контракту наражало на небезпеку державу, добробут якої вважався найвищою цінністю. Отже, порушення цілібату розцінювалось не як провина, а як державна зрада.

Подібні наративи знайшли своє логічне продовження у ранньому християнстві. У перші століття розвитку цієї релігії жінки відігравали життєво важливу, хоча й часто недооцінену роль у релігійній громаді, що зростала. А все тому, що жінки часто першими приймали християнство у своїх громадах і відігравали важливу роль у його поширенні. Чоловіки-язичники християнок були частим джерелом навернення, здебільшого завдяки прозелітизму в сім'ї, особливо в римських шлюбах вищого класу (Moore, 2015, pp. 46—47). Оскільки жінки зазвичай на верталися першими, вони зазвичай виховували своїх дітей або як християни, або під певним християнським впливом, як, наприклад, мати святого Августина; виховуючи нове покоління християн. Серед них особливе місце посідали диякониси – служительки церкви, які виконували унікальні функції у християнському служінні.

Річ у тім, що останнім часом історична роль дияконис викликає підвищений інтерес, особливо в контексті конфесій, які розглядають можливість відновлення жіночого дияконічного служіння. Науковці та богослови, переглядаючи практики ранньої церкви, звертають увагу на історію дияконис як на важливе свідчення про різноманітність та динамізм ролей, які жінки відігравали у формуванні християнської віри.

За одним із панівних поглядів на жіноче лідерство в ранній Церкві, хоча жінки були помітними в служіннях як Павла, так і Ісуса, їх систематично виключали з керівних посад у міру того, як християнство перетворювалося з маргінального руху на рух з усталеним простором для поклоніння (Харьковченко, & Козар, 2019, с. 32). Зокрема, у своєму творі "Становлення біблійної жіночності" Бет Еллісон Барр стверджує, що немає нічого "біблійного" у виключенні жінок зі служіння; радше це виключення відбувалося в конкретні історичні моменти з рук сильних чоловіків, які бажали зміцнити власну владу. Інша популярна книга Джеймса Ф. Макграта "Чому Ісус навчався у жінок" розглядає теж відповідну тему. Ці дослідження свідчать про те, що жінки спочатку були цінною частиною ранньої Церкви. Лише пізніше жінки зазнали остракізму, особливо в середньовічній

Європі, коли християнство розвинуло жорстку ієрархію і владні структури, у яких домінували чоловіки.

Домашні церкви, основні канали підтримки ранньої Церкви, фінансувалися і керувалися жінками, такими як Лідія (Дії 16:11-40), Німфа (Кол. 4:15) та Марія (Дії 12:12). У 1 Сол. 5:12 Павло натякає, що такі лідери домашніх церков мали значну авторитетність, коли говорить своїм читачам бути вдячними тим, хто "підкується про вас у Господі" (Mowczko, 2021, p. 59–60). Як у єврейській, так і в греко-римській культурах жінки не завжди мали рівний доступ або права в публічній сфері, тому дім був найбільш соціально прийнятним і заохочуваним місцем для жінок, щоб говорити, навчати та брати на себе відповідальність. Саме в цьому домашньому контексті Церква розвивалася до свого початкового етапу.

Зокрема, на початку III століття з'являється чітке розмежування між дияконісами та вдовицями, яке було зафіксоване в "Дидаскалії". Там зазначається, що диякониси повинні шануватися як образи Святого Духа. Їхні обов'язки включали відвідування боговірних жінок, надання допомоги хворим і нужденним, а також участь у хрещенні жінок, де вони виконували роль наставниць і помічниць.

Стародавні документи свідчать, що диякониси були офіційно висвячені. Халкідонський собор затвердив вимоги до висвячення дияконис, а "Апостольські конституції" містять молитву їх посвячення. Таким чином, крім усталеного уявлення про аскетичний ідеал жінки, яка здійснює молитовну діяльність, існувала інша форма участі жінок у християнському житті.

Функції дияконис не обмежувалися церемоніальними обов'язками; їм було доручено виконання значних завдань, які впливали на практику ранньохристиянської церкви та її проповідницьку діяльність. Наприклад, Климент Александрійський згадує про посилання Павла на дияконис у 1 Тимофія 3:11, а Ориген коментує Фіву, дияконису, яку Павло згадує у посланні Римлянам 16:1-2: "Цей текст підтверджує авторитет Апостола в тому, що навіть жінки призначаються дияконісами в Церкві. Це є функція, яку виконувала Фіва у церкві Кенхреї, і Павло високо її хвалить і рекомендує... Таким чином, цей текст водночас підтверджує дві речі: що в Церкві є жінки-диякониси і що вони, завдяки своїм добрим справам, заслуговують на визнання Апостола" (Kroeger, 1988).

Диякониси не лише організовували культові практики, такі як паломництва, але й виконували функції, що сприяли зміцненню християнства і церкви. Їхнє служіння могло мати аскетичний, світський або навчальний характер, але завжди було спрямоване на підтримку релігії. Присутність жінок у складі кліру на ранньому етапі розвитку християнства підкреслює інклюзивний характер ранньохристиянського служіння, де жінкам було надано значну духовну владу та відповідальність, яка згодом була значно обмежена (Beers, 2020). Однак, незважаючи на занепад, спадщина дияконис збереглася як свідчення важливого внеску жінок у заснування та поширення раннього християнства.

Дискусія і висновки

Таким чином, попри те, що жінки в Давньому Римі часто займали традиційно підпорядковані позиції, існували також потужні та впливові фігури, які суттєво впливали на історію. Юнона та Міневра, а також римські матрони демонструють, що жінки могли відігравати важливу роль у суспільному житті. Становище жінок у Римі не залишалося незмінним і залежало від соціально-політичних та культурних змін. Жінки мали певну автономію, могли володіти майном, здобувати освіту та

отримувати розлучення. Однак соціальні норми все ще накладали значні обмеження на їхні можливості. Важливим аспектом є релігійна роль жінок, зокрема участь у колегії весталок. Весталки були ключовими релігійними діячками, але їхні обов'язки і суворі покарання, такі як поховання живцем за порушення обітниць цілібату, ілюструють особливості римського сприйняття релігійних контрактів. У ранньому християнстві жінки також відігравали значну роль, зокрема через службу дияконис. Вони допомагали хворим і нужденним, організовували релігійні практики та навчали. Роль дияконис підкреслює інклюзивний характер раннього християнського служіння, хоча з часом її значення було обмежене. Сучасні феміністичні дослідження Давнього Риму та раннього християнства висвітлюють важливість жіночих ролей, які, хоча й були обмежені згодом, залишили помітний слід в історії релігії і суспільства. Відновлення ролі дияконис у сучасних конфесіях свідчить про тривалий інтерес до вивчення внеску жінок у розвиток релігійних традицій.

Список використаних джерел

- Добровольська, К. В., & Рома, А. І. (2024). Становище жінки в Давньому Римі: Трансформації від язичництва до християнства. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*, 22(2), 12–15. <https://doi.org/10.17721/sophia.2023.22.3>
- Харьковщенко, С., & Козар, К. (2019). Біблійні образи і жіноче служіння у християнській церкві. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*, 14(2), 30–34. <https://doi.org/10.17721/sophia.2019.14.7>
- Beard, M. (1980). The sexual status of Vestal Virgins. *The Journal of Roman Studies*, 70, 12–27. <https://doi.org/10.2307/299553>
- Beers, H. (2020). Women in the early church. *Biblical Archaeology Review*, 46(3), 66–67.
- Kroeger, C. (1988). The neglected history of women in the early church. *Christian History Magazine*, 17, 6–9. <https://christianhistoryinstitute.org/uploaded/CH17s.pdf>
- Lundeen, L. E. (2006). *In search of the etruscan priestess: A re-examination of the hatrencu. Religion in Republican Italy*. Cambridge University Press.

Iryna SHAVRINA, PhD (Philos.), Assoc. Prof.
 ORCID ID: 0000-0001-8533-6256
 e-mail: Shavrina_irina@ukr.net
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

- Moore, R. (2015). *Women in christian traditions*. New York University Press. <https://doi.org/10.18574/nyu/9781479817887.001.0001>
- Mowczko, M. Women and men and ministry in first-century churches. In A. Jackson, & L. Peirong (Eds.), *Co-workers and Co-leaders: Women and men partnering for God's work* (pp. 59–73). Culture and Science Publ. https://www.academia.edu/49084387/Co_workers_and_co_leaders_Women_and_men_partnering_for_Gods_work
- Parker, H. N. (2004). Why were the vestals virgins? Or the chastity of women and the safety of the roman state. *The American Journal of Philology*, 125, 563–601.

Reference

- Beard, M. (1980). The sexual status of Vestal Virgins. *The Journal of Roman Studies*, 70, 12–27. <https://doi.org/10.2307/299553>
- Beers, H. (2020). Women in the early church. *Biblical Archaeology Review*, 46(3), 66–67.
- Dobrovolska, K. V., & Roma, A. I. (2023). The position of women in Ancient Rome: Transformations from paganism to christianity. *Sophia. Human and Religious Studies Bulletin*, 22(2), 12–15 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/sophia.2023.22.3>
- Kharkovshchenko, Y., & Kozar, K. (2019). Biblical images and christian church women's ministrations. *Sophia. Human and Religious Studies Bulletin*, 14(2), 30–34 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/sophia.2019.14.7>
- Kroeger, C. (1988). The neglected history of women in the early church. *Christian History Magazine*, 17, 6–9. <https://christianhistoryinstitute.org/uploaded/CH17s.pdf>
- Lundeen, L. E. (2006). *In search of the etruscan priestess: A re-examination of the hatrencu. Religion in Republican Italy*. Cambridge University Press.
- Moore, R. (2015). *Women in Christian Traditions*. New York University Press. <https://doi.org/10.18574/nyu/9781479817887.001.0001>
- Mowczko, M. (2021). Women and men and ministry in first-century churches. In A. Jackson, & L. Peirong (Eds.), *Co-workers and Co-leaders: Women and men partnering for God's work* (pp. 59–73). Culture and Science Publ. https://www.academia.edu/49084387/Co_workers_and_co_leaders_Women_and_men_partnering_for_Gods_work
- Parker, H. N. (2004). Why were the vestals virgins? Or the chastity of women and the safety of the roman state. *The American Journal of Philology*, 125, 563–601.

Отримано редакцією журналу / Received: 15.04.24
 Прорецензовано / Revised: 27.04.24
 Схвалено до друку / Accepted: 13.05.24

A RELIGIOUS STUDIES ANALYSIS OF FEMINIST CONCEPTS IN ANCIENT ROME

Background. This article is a comprehensive study of feminist ideas that can be found in ancient Roman society in the religious paradigm. The paper examines the socio-legal, religious, cultural and political conditions that shaped women's lives, analysing how these conditions both constrained and empowered women, challenging the perception of feminism as a purely modern phenomenon.

Methods. This attempt is made possible by the use of a cross-disciplinary approach, since this issue is fully revealed, taking into account cultural, sociological, historical and political aspects. The study emphasises the complexity of gender dynamics in the religious context, demonstrating how these dynamics have contributed to the broader development of feminist thought.

Results. Illustrating how women functioned in a society where their roles were predetermined, as well as how they exercised their rights and challenged restrictions, makes it possible to understand the intentions of the desire for gender equality as far back as antiquity and enriches our understanding of the evolution of feminist ideas. Since the socio-cultural dimension is largely determined by the religious factor, the latter is given special attention. The article examines how religious practices and narratives shaped norms and ideas about the role, place and importance of women in society, and how the transition from paganism to Christianity affected their lives. Also in focus is the problem of female priesthood (the phenomenon of vestal women) as a social lift, since the specificity of these roles, on the one hand, granted women a certain autonomy, which was limited by default in a patriarchal society, and allowed them to integrate into socio-political processes and even exert some influence on them. On the other hand, the institution of the priesthood imposed significant restrictions on a woman's personal space, completely regulating her private life.

Conclusions. Since the social context of Ancient Rome is a controversial historical and cultural layer, the study of feminist concepts in the light of the religious studies paradigm is a particularly interesting and challenging attempt to reconstruct the problem of women in the Ancient period.

Keywords: roman religion, feminism, Christianity.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.